

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 4, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2020 (Ekim/October)

Sahabenin Ulûmu'l-Kur'ân'daki Yeri

The Place of the Sahabah in Uloom al-Qur'an

Ahmet GÜL

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,
Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, Şırnak University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences,
Department of Tafsir
Şırnak, Turkey
agul_47@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6822-6581>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 03/06/2020

Kabul Tarihi/Date Accepted: 10/09/2020

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2020

Atıf / Citation: Gül, Ahmet. "Sahabenin Ulûmu'l-Kur'ân'daki Yeri". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Ekim/October 2020), 397-419.
<https://doi.org/10.31121/tader.747685>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Copyright © Published by The Journal of Tafsir Studies

Sakarya/Turkey

Bütün hakları saklıdır/All rights reserved.

Öz

Hız. Peygamber kendisine indirilen Kur'an'ı anlamış ve etrafındakilere bunu anlatmıştır. Tebliğ faaliyetinde Kur'an'ı sahabeye aktarmış, onlar da azim ve gayretle öğrenmeye ve onu muhafaza etmeye çalışmışlardır. Hız. Peygamberin Kur'an hakkındaki bu açıklamaları tefsirin bağlayıcı olan kısmıdır. Onun rahle-i tedrisinden geçen sahabe, anlamadıkları konuları ona soruyordu ve bunlara çeşitli cevaplar alıyordu. Resulullah'ın tefsiri daha çok mutlakı takyid, mücmeli tebyin, müşkili tavih müphemî tafsil şeklinde gerçekleşmiştir. Hız. Peygamberin tefsirine şahitlik eden sahabe ondan bu konularla ilgili bilgileri almışlardır. Onun vefatından sonra da ulûmu'l-Kur'an ile ilgili bu hususları ilke edinerek karşılaştıkları problemleri çözmeye ve Kur'an'ı bu doğrultuda anlamaya çalışmışlardır. Söz konusu anlama faaliyetleri, onların bu öncü tavırları ulûmu'l-Kur'an'a kaynaklık teşkil etmiştir. Sahabenin Kur'an hakkında sorduğu sorular, sonraki devirlerde de sorulmuş, onlara cevaplar bulunmaya çalışılmıştır. Bu, tarihte ulûmu'l-Kur'an ilminin doğuşuna ve gelişimine hız vermiştir. Bu makalede, sahabenin ulûmu'l-Kur'an ilmine katkıları bazı başlıklar altında ele alınacak; bu kaynaklığa ilişkin rivayetlerin sıhhati ile ilgili hususlar başka bir araştırmanın kapsamına girdiğinden dikkate alınmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sahabe, Ulûmu'l-Kur'an, Muhkem, Müteşâbih, Nesh, Mesel.

Abstract

The Prophet understood the Qur'an that was revealed to him and explained it to those around him. In the activity of the communiqué, he narrated the Qur'an to sahabah and Sahabah they tried to learn and preserve it with determination and diligence. These statements of the Prophet about the Qur'an are the obligatory part of the tafseer. The companions (Sahabah), who passed on his education, asked him about the things they did not understand and received various answers to them. The exegesis of the messenger of Allah was mostly in the form of restricting non-restricted (taqyed al-mutlaq), expounding of vague (tavih al-mubham) and explaining ambiguity (tabyin al-mujmal). Companions who witnessed the exegesis of the Prophet received information about these subjects from him. After his death, they tried to solve the problems they faced and to understand the Qur'an in this direction by adopting these issues regarding the uloom-al-Qur'an as a principle. These activities of understanding and their leading attitude have been the source of the uloom al-Qur'an. The questions asked by the companions about the Qur'an were asked in the next periods and answers were tried to be found for them. This has accelerated the birth and development of uloom al-Qur'an in history. In this article, the contribution of the Sahabah to uloom al-Qur'an will be discussed under some topics; the health of the narrations related to this source will not be taken into account as they are covered by another research.

Keywords: Tafseer, Sahabah (Companions), Uloom al-Qur'an, Muhkam (Clear), Mutashaabih (Obscure), Naskh (Abrogation), The Mathal (Metaphor).

Giriş

Ulûmu'l-Kur'an, ilim kelimesinin çoğulu "ulûm" ile "Kur'an" kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşan bir terkiptir. İstılâhta, esbâb-ı nüzûl, Kur'an'ın cem'î, tertibi, Mekkî-Medenî, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih gibi Kur'an ile ilgili konuları ele alan ilimlere *ulûmu'l-Kur'an* denilmektedir. Kur'an tefsir edilirken müfessirin bilmesi gereken usûl ile ilgili konuları içerdiği için tefsir usûlü olduğu söylenebilir¹; tefsir usûlünün özel, Kur'an ilimlerinin genel olması, bu ilmin Kur'an ve tefsir ile ilgili tüm ilim alanlarını içeren muhit bir çerçeveye sahip olması; tefsir usûlünün, tefsirle ilgili, kuralları ve izahları içermesi dolayısıyla daha dar bir alana hitap etmesi² gibi hususlar ikisini birbirinden ayırmayı gerektirmektedir. Kur'an ilimlerinin sayısız olduğu görüşünde olanlar olduğu gibi, bir ilmin, Kur'an ilimlerinden sayılabilmesi için, Araçların bildiği ilimlerden olması, sefelin

¹ Mennâ' Halil el-Kattân, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'an* (Kâhire: Mektebetu Vehbe, ts.), 11.

² M. Halil Çiçek, *20. Asırda Kur'an İlimleri Çalışmaları* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1996), 28.

önem verdiği, üzerinde durduğu ilimlerden olması, Kur'ân'ı anlamak için bir vasıta olması ve Kur'ân'dan çıkan bir ilim olarak başka bir ilim dalına nispet edilmemesi gerektiği³ de ifade edilmektedir.

Kur'ân ilimleri Kur'ân kaynaklıdır.⁴ Hz. Peygamberin Kur'ân'ı tebliğ ederken karşılaştığı durumlar, nüzûl esnasında yaşananlar bu ilimlerin en erken nüveleri olarak düşünülebilir. Hz. Peygamberin tefsiri, mücmeli beyân, mutlakı takyid, müphemî tafsil, müşkili tavzih şeklinde gerçekleşmiştir.⁵ Sahabeye Kur'ân'ı bildirmek, lafzı ulaştırmak tebliğ; manayı açıklamak tebyin olarak ifade edilebilir.⁶ Hz. Peygamberin vefatından sonra nüzûle şahitlik eden sahabe Kur'ân ilimlerine yön vermiş, gelecek nesillere aktarma konusunda başat rol oynamıştır.

Ulûmu'l-Kur'ân ıstılahının köklerini sahabe dönemine kadar götürmek mümkündür. Nitekim bu terminolojiyi *ilmu'l-Kur'ân* şeklinde ilk defa kullanan, kaynaklarda Muaz b. Cebel (ö. 17/638) olarak geçmektedir. O, "Kur'ân ilmi (*ilmu'l-Kur'ân*) üç parçadan oluşmaktadır: Helal ki ona tabi ol! Haram ki ondan uzaklaş, anlamakta zorluk çektiğin müteşâbih ki onu bilene havale et."⁷ demiştir. Sahabe döneminde bu konuda telif edilen bir eser günümüze ulaşmasa da bu konuda bilgili oldukları ve eser telifine kaynaklık edecek görüşleri olduğu anlaşılmaktadır. Makalede sahabenin *ulûmu'l-Kur'ân* hakkında beyan ettikleri bütün görüşleri serdetmek çalışmanın sınırlarını aşacağından mevzuyla ilgili bazı hususlar ele alınacak, sahabenin bu konudaki kaynaklığı üzerine durulacaktır. Çalışmada yer alan başlıklar veya alt başlıkların her biri ayrı çalışmalara kaynaklık edebilecek özelliğe sahiptir. Bu yüzden ihtilafli meselelerin her birine ayrı ayrı yer vermek yerine, sahabenin *ulûmu'l-Kur'ân* hakkında oynadığı rolden söz ederek bütüncül bir perspektif ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Kur'ân'ın Lafızlarıyla İlgili İlimler

Metnin anlatmak istediği anlamları taşıyan sözcüklere lafız denilmektedir. Bunlar muhataplara ulaştırılmak üzere anlam yüklenmiş kelimelerden ibarettir. Kur'ân Allah'ın gönderdiği son kitap olarak seçkin lafızlardan oluşmaktadır⁸. Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan Kur'ân ilimlerinden

³ Musâid b. Süleymân et-Tayyâr, *Makâlât fî ulûmi'l-Kur'ân ve usûli't-tefsîr* (Riyâd: Merkezi't-Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2015), 40-41.

⁴ Abdulhamit Birişik, "Kur'ân Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu", *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/1 (Mart 2006), 30.

⁵ Muhammed Huseyn ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-mufessirîn* (Kâhîre: Dâru'l-Hadis, 2012), 1/ 52.

⁶ Yasin Pişgin, "Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 26/1 (Nisan 2017), 128.

⁷ Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed- Deylemî, *el-Firdavs bi me'sûri'l-bütâb* (Beirut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmîyye, 1986), 3/41; Bureyk b. Saîd el-Karnî, *Ulûmu'l-Kur'ân inde's-sahabeti ve't-tabîîn* (Riyâd: Dâru'd-Tedmuriyye, 2012), 18.

⁸ Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 132.

bazıları, lafızlarla ilgilidir. Bunlar arasında yer alan nâsîh mensûh, âm-hâs, muhkem ve müteşâbih lafızlar, sahâbenin ulûmu'l-Kur'ân konusunda görüş belirttikleri alanlardır.

1.1. Âm - Hâs

Âm, “tahsise gitmeden lafzın uygun olan bütün manayı ihtiva etmesi, genellik ifade etmesi veya kapsamına giren fertleri ayırım olmaksızın içine almasıdır. Tek manaya ve sınırlı sayıdaki fertlere delalet etmek üzere konulmuş lafza da hâs”⁹ denir. Kur'ân'da umum ifade eden bir lafzın tahsisine âmın tahsisi denmektedir. Âm lafızlar kendilerini tahsis eden bir karine bulunmadıkça umum anlamı vermeye devam etmektedirler. Kur'ân'da umum ifade eden birçok lafız bulunmaktadır. Bunlar, tesniye ve cemi sigalar, ismi mevsuller, muzaf olan çoğul kelimeler, harf-i tarifile muarref olan kelimeler, muzaf olan cins kelimeler, muarref olan cins kelimeler, nefiy ve nehiy ifade eden edatlardan sonra gelen nekre isimler, şarttan sonra gelen nekre isimler, nimet ve lütfü ifade eden kelimelerden sonra gelen isimlerdir.¹⁰

Kur'ân'da umum ifade eden ayetler, umumiliği değişmeyenler, kendileriyle hususilik kastedilen umumi ifadeler, tahsis edilen âm ifadeler, şeklinde üç başlık altında incelenmektedir. Hususilik ifade eden umumilik hakkında şu örnek verilmektedir. “*Birtakım insanlar onlara, ‘İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun’ dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve Allah bize yeter, O ne güzel vekildir! diye cevap verdiler*”¹¹ ayetinde sözü edilenin Nuaym b. Mes'ud el-Eşcaî veya Huzaa kabilesinden birisi olduğu bildirilmektedir. Zira müminleri Ebu Sufyan'la karşılaşmaktan alıkoymak için çok kişiyi temsil ettiğinden, umum ifade eden bir lafızla vakıa anlatılmış bu yüzden ayet umum ifade eden bir üslupla indirilmiştir.¹²

Sahabe, Hz. Peygambere sağlığında bazı ayetlerin hükmünün umumi olup olmadığını soruyor; cevaplarını anında alıyorlardı. Hz. Peygamberin vefatından sonra kendilerine sorulan sorulara cevap sadedinde hükmü söylüyorlar; hükmün umum mu husus mu ifade ettiğini açıkça belirtiyorlardı. Örneğin; “...size pek az bilgi verilmiştir.”¹³ ayeti hakkında ihtilafa düşen iki adam İbn Mes'ud'a gelmiş, ayetin Ehl-i Kitâbı mı yoksa Hz. Muhammed'in ümmetini mi kastettiği sorusuna

⁹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Şuayb Arnâut (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2008), 452,456; Zekiyuddîn Şâban, *Usûlu fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'l-Kutub, 1971), 324, 327.

¹⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 452-453.

¹¹ *Kur'an Yolu* (Erişim 5 Mayıs 2020), Âl-i İmrân 3/173.

¹² Celâlüddîn Ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân el-Bulkinî, *Mevâki'u'l-ulûm min mevâki'i'n-nücûm*, thk. Enver Muhammed el-Mursî (Tantâ: Dâru's-Sahabe, 2007), 133; Süyûtî, *el-İtkân*, 454.

¹³ el-İsra 17/85.

İbn Mes'ud (ö. 32/652-53), Ehl-i Kitâb'ın kastedildiği yanıtını vermiştir. Buradaki umumi ifade Ehl-i Kitap ile tahsis edilmiştir.¹⁴

Berâ b. Âzib (ö. 71/690 [?]) "...Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.", "Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir", "...Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıkların kendileridir." ayetlerinde geçen kafirler, zalimler, fâsıklardan kastedilenin bütün kafirler olduğunu belirtmekte¹⁵; İbn Abbas (ö. 68/687-88) ise ayetlerde Yahudilerin anlatıldığını ifade etmektedir¹⁶. Sahabenin yorumlarından da anlaşılacağı üzere biri ayeti umumi anlamına hamlelerken diğeri hususi anlamına yormaktadır. Böylece Kur'an'ın nasıl anlaşılması gerektiğini göstererek Kur'an ilimlerine dair öncülük etmektedirler.

1.2. Nâsîh-Mensûh

Nesh sözlükte, "bir şeyi bir yerden başka bir yere taşımak, ortadan kaldırmak, iptal etmek, bir şeyi ilga edip başkasını yerine getirmek"¹⁷ anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, "şer'î bir hükmü başka bir şer'î delille kaldırmak veya mukaddem tarihli bir nassın hükmünü muahhar tarihli bir nasla değiştirmektir."¹⁸ Kur'ân'da ise nesh kelimesinin izale etmek¹⁹, tebdil²⁰ anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir.²¹

Nâsîh ve mensûh bilinmeden Kur'ân'ı tefsir etmenin caiz olup olmadığı tartışması sahabeye kadar geri gitmektedir. Nitekim Hz. Ali (ö.40/661) bir kıssacıya: "Nâsîh ve mensûhu biliyor musun? diye sorduğunda: Kıssacı: "Hayır" yanıtını verince Hz. Ali de ona: "Kendini de helak ettin başkalarını da" biçiminde karşılık vermiştir.²² Yine Huzeyfe b. Yemân (ö.36/656) da: "Üç kişi insanlara fetva verir: İmamet veya valilik makamında olan, Kur'an'ın nâsîhini ve mensûhunu bilen, fetva

¹⁴ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr fi'tefsîr bi'l-me'sûr*, thk Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî (Kâhîre: Hicr, 2003), 9/434.

¹⁵ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahibu Müslim*, thk. Nazar Muhammed el-Feryâbî (Riyad: Dâru Taybe, 2006), 2/813; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Musned*, thk. Şuayb Arnâut-Adil Murşid (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1996),4/88; Karnî, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 506.

¹⁶ Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Sunenu Saîd b. Mansûr*, thk. Sa'd b. Abdullah (Riyâd: Dâru's-Sumey'î, 1997), 4/1485.

¹⁷ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali-Muhammed Ahmed- Hâşim Muhammed (Kâhîre: Dâru'l-Meârif, ts.), 50/4407; Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu el-fâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Davudî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 801.

¹⁸ Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâbilü'l-ırfân fi' ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevâz Ahmed Zumerlî (Beyrut: Dâru Kutubi'l-Arabî, 1995), 2/138; Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 230.

¹⁹ Bk. el-Hac 22/52.

²⁰ Bk. en-Nahl 16/101.

²¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 462.

²² Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs, *en-Nâsîb ve'l-mensûh*, thk. Süleymân b. İbrâhîm (Riyâd: Dâru'l-Âsime, 2009), 1/410; ez-Zerkeşî, *el-Burbân*, II/29; Süyûtî, *el-İtkân*, 462.

vermek zorunda kalan yönetici veya ahmak.”²³ diyerek nâsîh ve mensûh ilminin önemini ortaya koymuştur.

Kur’an’da neshe delil olarak gösterilen ayetler sahabe tarafından da yorumlanmıştır. Nitekim “*Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir.*”²⁴ ayetini İbn Abbas “yarar bakımından daha iyi ve size daha kolaylık sağlayacak bir hüküm getirmeden ayetin hükmünü bırakmayı veya ona bedel olacak başka bir ayet getirmeyiz” şeklinde yorumlamıştır.²⁵ İbn Mes’ud ayette geçen “*Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak*” kısmını, “metnini bırakır, hükmünü değiştiririz”²⁶ şeklinde açıklamıştır. Ayete getirdikleri yorumdan da anlaşılacağı üzere sahabe ilk dönemden itibaren, nâsîh ve mensûhla ilgili açıklamalarda bulunmuş, onun ıstılahî bir anlam kazanmasında önemli bir rol oynayarak mensûh olduğunu düşündükleri ayetler hakkında görüşlerini ortaya koymuşlardır. Nitekim sahabe mensûh olmayan ayetler için, “muhkeme, musbite ve leysset mensuha (mensûh değildir)²⁷; mensûh olanlar için de “rufiet (kaldırıldı), sukîtat (düşürüldü), nusîhet (neshedildi)²⁸ şeklinde tabirler kullanmışlardır. Bunlara örnek olarak şu verilebilir: “*Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezîh davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.*”²⁹ Ayetle ilgili olarak Hz. Ali şunu söylemiştir: “Allah’ın kitabındaki bir/bu ayete benden önce amel eden olmadığı gibi benden sonra amel edecek kimse yoktur. Bu ayetteki emir önce farz kılınmış sonra da nesh edilmiştir.”³⁰

Sahabe nâsîh ve mensuhu daha önce belirtildiği gibi âmmın tahsisi, mücmelin beyânı, mutlakın takyidi şeklinde anlamıştır. Mutlak, kayıt olmaksızın mahiyeti üzere kalan şeydir. Mukayyede birlikte âmm ve hâssa benzemektedir.

²³ Ebû Ömer Yusuf b. Abdilberr en-Nemerî, *Camiu beyâni’l-İlmi ve fadlihi*, thk. Ebî Eşhel ez-Zuheyri (Riyâd: Dâru İbni’l-Cevzi, 1994), 1125-1126; Ebû Bekr Muhammed b. Musâ b. Osman b. Hâzîm, *Kitabu’l-İ’tibar fî bey’ani’n-nâsîh ve’l-mensub mine’l-asâr* (Haydarâbâd-Dekkân: Dâiretu’l-Meârif, h.1356), 4-5; Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnu’l-Cevzî, *Nevâsibu’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Eşref Alî el-Melibârî (Medine: Vizeretu Ta’limi’l-Âlî, 2003), 154-155; Karnî, *Ulûmu’l-Kur’ân*, 552.

²⁴ el-Bakara 2/106.

²⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiü’l-beyân an te’vili ayi’l-Kur’ân*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî (Kâhîre: Hicr, 2001), 2/393; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 1/544-155.

²⁶ et-Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 1/ 390; en-Nehâs, *en-Nâsîh ve’l-mensûh*, 1/428.

²⁷ et-Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 3/177; 7/348; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 1/845; 4/599.

²⁸ Bk. Müslîm, *Kitabu’r- Rada*, 1452; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, 1/845; Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *el-Akl ve fehmü’l-Kur’ân*, thk. Hüseyin el-Kuvvetli (y.y: Daru’l-Fikr, 1971), 403; el-Karnî, *Ulûmu’l-Kur’ân*, 553-558.

²⁹ el-Mücâdele 58/12.

³⁰ et-Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 22/ 482-483; Ebû’l-Fidâ’ İsmâil b. Ömer b Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Mustafa Seyid Muhammed vd. (Ciza: Muessesetu Kurtubâ, 2000), 13/ 462.

Mutlak takyid edilirken, takyid edilen ayetin mensûh olduğu şeklinde sahabî tarafından bunu ifade eden bir tabir kullanılmış olabilir. Bu, onun fikhî istılahta ifade edilen nesh olduğunu göstermemektedir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayet bunu desteklemektedir. Nitekim O, “*Kim âbiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız; kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz; ama onun âbirette hiçbir nasibi olmaz.*”³¹ ayetinin “*Kim âbiret kazancını isterse onun bu kazancını arttırırız*” kısmının muhkem olduğunu “*kim dünya kazancını tercih ederse ona da bundan veririz; ama onun âbirette hiçbir nasibi olmaz*” kısmının İsrâ Sûresinde geçen “*Kim bu geçici dünyayı isterse burada istediğimiz kimseye dilediğimiz şeyleri veririz; sonra da onu cehenneme göndeririz; oraya kınanmış ve kovulmuş olarak girer.*”³² ayetiyle nesh edildiğini bildirmektedir.³³ Buradaki neshin mutlak olan ifadeyi takyid anlamına geldiği bildirilmektedir.³⁴ Dolayısıyla ayetler birbirini nesh etmemekte, biri diğerini takyid etmektedir.

Sahabî ayetlerin umum-husus ifade ettiğini nesih kelimesiyle ifade etmiştir. Örneğin “*Şairlere gelince, onlara da yoldan sapmışlar uyarlar.*”³⁵ ayetinin akabinde gelen “*Ancak iman edip dünya ve âbiret için yararlı işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır.*”³⁶ ayetiyle nesh edildiği, İbn Abbas tarafından nakledilmektedir Şuara Suresinin 224. ayetinin genel olan hükmü 227. ayetle tahsis edilmiştir.³⁷

Sahabe mücmel olan ayeti izah etme sadedinde nesih tabirini kullanmıştır. Örneğin, “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak Müslüman olarak can verin.*”³⁸ ayeti İbn Mes'ud'dan gelen bir nakilde “*O halde gücümüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının*”³⁹ ayeti ile nesh olmuştur. Buradaki nesh, daha çok Allah'tan hakkıyla korkmak gibi müminlere ağır gelen hususun, gücünüzün yeteceği kadarıyla korkun denilerek açıklığa kavuşturulması⁴⁰ ve mücmel olan hususun tebyin edilmesi şeklindedir.⁴¹

³¹ eş-Şûrâ 42/20.

³² el-İsrâ 17/18.

³³ en-Nehhâs, *en-Nâsib ve'l-mensûh*, 2/166; İbnu'l-Cevzî, *Nevâsibu'l-Kur'ân*, 564.

³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006), 18/462-463; Ebûsuûd Muhammed b. Muhammed el-İmadî, *İrşâdu'l-âkeli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-kerîm*, (Kâhire: Dâru İhyâi Turâsî'l- Arabî, ts.), 5/163-164.

³⁵ eş-Şuarâ 26/ 224.

³⁶ eş-Şuarâ 26/ 227.

³⁷ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 17/679; en-Nehhâs, *en-Nâsib ve'l-mensûh*, 2/573; İbnu'l-Cevzî, *Nevâsibu'l-Kur'ân*, 530; İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/175.

³⁸ Âl-i İmrân 3/102.

³⁹ et-Tegâbün 64/16.

⁴⁰ Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Babru'l-ulûm*, thk. Ali Muhammed el-Muav-vid- Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1993), 1/288; İbnu'l-Cevzî, *Nevâsibu'l-Kur'ân*, 328; Fahrûddîn Muhammed b. Ömer er-Razî, *Mefatihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 8/176.

⁴¹ el-Karnî, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 566.

Sahabenin nesh yorumunda ıstilahî kullanıma benzer bir kullanımının olduğu Hz. Ali'den gelen necvâ ayeti ile ilgili rivayetten anlaşılabilir. Her ne kadar mutlakı takyid, umumu tahsis, mücmeli tebyin şeklinde sahabenin neshi anladığı düşünülürse de ıstilahî manada neshi anlayanın olduğunu söylemek mümkündür. Netice itibariyle nesh konusu ulûmu'l-Kur'ân'ın en önemli konularından biri olarak ilk dönemden beri sahabe tarafından yukarıda ifade edildiği şekliyle anlaşılmalı; ıstilahî anlamını çağrıştıran kullanımı da ilke bazında dile getirilmiştir.

1.3. Muhkem-Müteşâbih

Sahabe arasında muhkem ve müteşâbih konusu önemli bir konuma sahiptir. Bu yüzden bu konu üzerinde durmuşlardır. Sözlükte, sağlam ve korunaklı olmak⁴² anlamına gelen muhkem; ıstilahta “manası kolayca anlaşılabilir, başka bir tefsire ihtiyacı olmayan, tek anlamı olan ayetler” anlamını ifade etmektedir. “İki şeyden birinin ötekisine benzemesi anlamına gelen müteşâbih ise ıstilahî anlamda “birçok manaya ihtimali olan, bu anlamlardan birini tespit etmek için harici delile ihtiyaç duyan ayetlerdir.”⁴³

Manası açık olan ayetlere muhkem, manası kapalı olanlara müteşâbih ayetler denmektedir. Muhkem bir yönüyle tefsir edilebilen ayetler iken, müteşâbih birçok yönden tefsir edilebilen ayetlerdir. Muhkem tek başına anlaşılabilirken, müteşâbih doğrudan anlaşılmalı başka ayetle anlaşılabilir.⁴⁴

İbn Mes'ud bu konuda şöyle demektedir: “Kur'ân beş vecih üzere indi: Haram, helal, muhkem, müteşâbih ve emsal. Helali helal, haramı haram bil, müteşâbihe iman et, muhkemle amel et, emsallerden ibret al.”⁴⁵ İbn Mes'ud burada muhkem ve müteşâbihi bilmenin gerekliliğine işarette bulunarak Kur'ân'ı anlamada ve amel etmede gerekliliklerine ve önemine dikkat çekmiştir. Öte yandan İbn Abbas: “Kur'ân'ı bilmek; nâsîhini mensûhunu, muhkemini-müteşâbihini, mukaddemini-muahharını, helalini-haramını ve emsalini bilmektir”⁴⁶ diyerek ulûmu'l-Kur'ân'ın sahabe dönemindeki köklerini/zeminini göstermiştir.

İbn Mes'ud muhkemin mahiyetini, ondan neyin anlaşılacağını da şöyle dile getirmektedir: “Muhkem, kendileriyle amel edilen ve hükümleri nesh eden ayetlerdir. Müteşâbih ayetler mensûh

⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/953; 25/2189.

⁴³ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Mektebetu Dâru't-Turâs, 1984), 2/69; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 128.

⁴⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 425.

⁴⁵ el-Muhâsibî, *el-Akl*, 326.

⁴⁶ en-Nehhâs, *en-Nâsib ve'l-mensûb*, 1/411.

olanlardır.” İbn Abbas, muhkem ayetlerin kitabın anası olduğunu, insanların onlara uyup amel ettiğini, müteşâbihlerin mensûh olduklarını, onlarla amel edilmeyeceğini bildirmektedir.⁴⁷ İbn Mes'ud ve İbn Abbas'ın tutumlarından anlaşılacağı üzere; muhkem ve müteşâbihi ameli noktalarda meydana gelen fark olarak algıladıkları, kelimenin daha çok sözlük anlamlarından hareketle ona istilâhî anlam kazandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Sahabenin müteşâbih ayetleri yorumlamaktan kaçınmaları söz konusu olsa da İbn Abbas'tan nakledilen birçok görüş onun bu konuda da öncülük ettiğini, müteşâbihleri yorumlamaktan kaçınmadığını göstermektedir. Kısacası sahabe Kur'an'ı en iyi anlayan ve yaşayan nesil olarak Kur'ân ilimlerine de vakıf olup kilometre taşı olabilecek görüşleriyle önderlik etmişlerdir.

2.Kur'ân'ın Nüzûlü ile İlgili İlimler

Kur'an'ın nüzûlü diğer semavi kitapların indirildiği Ramazan ayında gerçekleşmiştir. Konuyla ilgili sahabeden gelen rivayetler bunu doğrulamaktadır. Vasile b. el-Eska' (ö.85/704) “Hz. İbrahim'e suhûf ramazanın ilk gecesinde; Tevrat Hz. Musa'ya ramazanın altıncı; Zebur, Hz. Davud'a ramazanın on ikinci; İncil Hz. İsa'ya on sekizinci; Kur'an da Hz. Muhammed'e Ramazan'ın 24.gecesinde indirilmiştir”⁴⁸ demek suretiyle kutsal kitapların nüzul zamanına dikkat çekmiştir. Kur'ân'ın nüzulüne şahitlik eden sahabe onu daha iyi anlamak ve yaşamak için gayret sarf etmişlerdir. Bu çabaları, kimi zaman Hz. Peygambere soru sorma kimi zaman da yaptıkları bir işin vaka ile örtüşmesi nedeniyle nüzûlün gerçekleşmesine vesile oluyordu.

Sahabe ilk günden beri Kur'ân ilimlerinin en önemlilerinden olan esbâbu'n-nüzûl ve Mekkî-Medenî konularına ağırlık vermiştir. Kur'ân'ın nüzûlü ile ilgili ilimlerin onların teşvik ve gayretleriyle başladığını söylemek mümkündür. Bu bölümde nüzûl ile ilgili ilimlere sahabe özelinde yer verilecektir.

2.1. Esbâbu'n- Nüzûl

Esbâbu'n-nüzûl, esbâb ve nüzûl kelimelerinden oluşan bir terkiptir. Esbâb, vesile, yol, me-tot, işaret, ip anlamlarına gelen sebep kelimesinin çoğulu olup “istenen amaca ulaştıran her şeye de sebep” denmektedir.⁴⁹ Nüzûl kelimesi “yukarıdan aşağıya inmek, iniş” anlamına gelmektedir.⁵⁰ Istilahta “bir olay üzerine ayetin inmesi”⁵¹ veya Hz. Peygamberin risâlet döneminde vukû bulan ve

⁴⁷ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 3/193-194.

⁴⁸ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/185.

⁴⁹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 391; Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtü'l-fünûn ve'l-ülûm*, thk. Ali Dahruc-Abdullah el-Halidî-Corc Zinatî (Beyrut. Mektebetu Lubnân, 1996), 1/ 924.

⁵⁰ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 799.

⁵¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 71.

Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olay, durum ya da herhangi bir şey hakkında Resulullah'a sorulan soru⁵² anlamına gelmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere dikkat çeken hususlardan birisi Hz. Peygambere sahabenin sorduğu sorular, ayet veya ayetlerin, sure yahut surelerin inmesine neden olan bir hadisenin yaşanmış olması gerekmektedir. Diğer hususlar da birtakım olayların yaşanması üzerine özel durumlar üzerine indirilmiş olması veya sahabeden birinin veya başka din mensuplarının Hz. Peygambere soru sorması üzerine ayetin inmesidir.⁵³

Kur'an ramazan ayında, kadir gecesinde indirilmeye başlanmış; mübarek bir gecede toptan indirilmiş, olayların akışına göre de parça parça indirilmiştir⁵⁴. Nüzûl, on üç yıl Mekke'de, on yıl da Medine'de vaki olmuştur⁵⁵. Sahabe hem olayın kahramanı hem şahidi olarak esbâbu'n-nüzûl ilminin doğuşuna vesile olmuştur. Bunu İbn Mes'ud'dan gelen şu haber doğrulamaktadır: “Kendisinden başka ilah olmayana yemin ederim ki Allah'ın kitabındaki herhangi bir sûrenin nerede indiğini, indirilen herhangi bir ayetin kimin hakkında indirildiğini bilirim. Bu konuda bendenden daha bilgili kimsenin varlığından haberdar olursam ona gitme imkânım olduğu takdirde ona ulaşmaya çalışırım.”⁵⁶ demektedir.

Sahabe ayetlerin iniş sebebini öğrenmeye önem vermiştir. Çünkü bu ilim sayesinde umum ifade eden ayetler tahsis edilebilmektedir. Ayetin nüzul sebebi hususi olmasına binaen hüküm tahsis edilebilir. Ayrıca hükmün teşrine neden olan olay bilinir ve ayetin manası daha iyi kavranır.⁵⁷ Buna örnek olarak “*Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.*”⁵⁸ ayeti verilebilir. Berâ b. Azib ayetin kendileri hakkında indiğini belirterek şunları söylemektedir: “Ensar haccettiğinde evlerinin kapısından içeri girmez, yukarıdan açtıkları bir delikten girerlerdi. Ensardan bir adam haccettikten sonra eve kapısından girdi, ayıplanır gibi oldu. Bunun üzerine bu ayet indi.”⁵⁹ Burada ayetin hikayesi anlatılmakta ve ahmesilik⁶⁰ geleneğinin dışında kalanların uygulamasından bahsedilerek ayetin daha iyi anlaşılması sağlanmaktadır.

⁵² Demirci, *Tefsir Usûlü*, 219.

⁵³ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 219-221.

⁵⁴ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 3/192; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/185.

⁵⁵ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sabîbu'l-Buhârî* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2003), 942; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Câmiu't-Tirmizî* (Ammân: Beytu'l- Efkârî'd-Duveliyye, ts.), 569.

⁵⁶ Müslim, *Fedâilü's-Sahabe*, 1150; et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/75.

⁵⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/22-23; Süyûtî, *el-İtkân*, 71.

⁵⁸ el-Bakara 2/189.

⁵⁹ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 3/283; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/212.

⁶⁰ Ahmesilik: Mutaassib olmak, dini konularda katı bir tutuma sahip olmak anlamındaki hums kökünden türeyen Ahmesilik, İslam öncesi dönemde Kureyş kabilesinin oluşturduğu Mekke ve Kâbe merkezli dinî ritüellerin tümüne

Sebebi nüzul ayetin nuzûlünün hususi olsa da hükmünün umumi olduğunu da göstermektedir. “Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah’a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir.”⁶¹ ayeti Havle bt. Sa’lebe hakkında inmişse de⁶² akabinde ifade edilen “Karlarına zihâr yapıp da sonra dediklerinden dönenlerin, onlarla temas etmeden önce bir köle âzât etmeleri gerekir. Size öğütlenen işte budur. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.”⁶³ ayeti hükmü umumileştirmektedir. Zira zihâr hükmü umumi olup bunu işleyen herkesi bağlamaktadır.⁶⁴

Umumi anlam ifade etmeyip belirli bir konuda inen ayetler, hakkında indiği kişiye tahsis edilmektedir. “Malımı Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan uzak tutulur.”⁶⁵ ayeti köle ve aciz durumdaki insanları satın alarak onları azat eden Hz. Ebubekir (ö. 13/634) hakkında indiği ifade edilmektedir.⁶⁶ Ayetin hükmünün umumi olduğu görüşünde olanlar varsa da burada hususi anlamın gözetilmesi gerektiği görüşünde olanlar da vardır.⁶⁷

Sahabeden birisi Hz. Peygambere bir konu hakkında soru sorar ve onun hükmünü isterdi. Bu sebab-i nüzûlün vüruduna neden olmaktadır. Kendisine zihar yapan kocası hakkındaki hükmü soran kadın meselesi buna örnek verilebilir. Ayrıca Cabir b. Abdillâh’tan (ö.78/697) gelen rivayet de buna misal gösterilebilir. Kendisi olayı şöyle nakletmektedir: “Bir gün hastalanmışım. Resulullah Hz. Ebubekir’le birlikte beni ziyarete geldiler. Beni baygın bir halde gördüler. Hz. Peygamber abdest aldı ve abdest suyundan üzerime döktü. Ayıldım. Bir de ne göreyim karşımda Resulullah! Kendisine malımı ne yapayım? Nasıl paylaşırayım? diye sordum. Miras ayeti inene kadar bana hiç cevap vermedi.”⁶⁸ Bunun üzerine miras ayeti⁶⁹ indi.

Ehl-i Kitâbın veya müşriklerin, İslâm’a iftira atmak, onunla alay etmek, Hz. Peygamberi güç duruma düşürmek için sorular sorması nüzûle sebep olmaktadır. Ruh, Zülkarnenyn, Ashab-ı Kehf, kıyamet ile ilgili sorular bu kapsama dahil edilebilir. Bunun dışında nakledilen şu rivayet de buna

denmektedir. Bk. Muhammet Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik Siyasi ve Ekonomik Yapı* (Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017), 336-337.

⁶¹ el-Mücâdele 58/1.

⁶² İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm*, 13/441-442.

⁶³ el-Mücâdele 58/3.

⁶⁴ Zerkeşî, *el-Burbân*, 1/25; Süyûtî, *el-İtkân*, 73.

⁶⁵ el-Leyl 92/17-18.

⁶⁶ İbn Kesîr, *Tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm*, 14/376-377.

⁶⁷ Razi, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31/205; Süyûtî, *el-İtkân*, 74.

⁶⁸ Müslim, *Ferâiz*, 758; et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 6/460; Karnî, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 123.

⁶⁹ Bk. en-Nisa 4/11-12.

örnektir. İbn Abbas şöyle demiştir: “Müşrikler Müslümanlara, Rabbinizin öldürdüğünü yemiyorsunuz. Kendi kestiklerinizi yiyorsunuz. diyorlardı.” Bunun üzerine “*Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin*”⁷⁰ ayeti nazil oldu.⁷¹

Esbâbu'n-nüzûlün en önemli kısımlarından birisi de Kur'ân'da “de ki” hitabıyla⁷² yerini bulan insani ihtiyaçlara veya sorulara verilen karşılıklardan oluşmaktadır. Sahabeden birisi bazen Hz. Peygambere ne yapması gerektiğini sorunca bu konuda ayet nazil oluyordu. Buna şu rivâyet güzel bir örnektir. Malı mülkü olan yaşını başını almış Amr b. Cemuh'un (ö.3/625) Hz. Peygambere: Neyi sadaka verebilirim ve bunu kime verebilirim sorusuna, ayet-i kerime: “*Sana ne harçayacaklarını soruyorlar. De ki: “Harçayacağımız mal, ana baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.”*”⁷³ şeklinde cevap olarak inmiştir.⁷⁴

Netice itibariyle sahabe hem nüzûlün şahidi hem kahramanı hem soranı hem cevap alıp cevap vereni olarak esbâbu'n-nüzûl ilminin oluşmasına vesile olmuştur. Kaynağını ve gücünü Kur'ân'dan alan bu ilim sahabe döneminden sonra daha da gelişmiş, ama bu ilmin kökleri daima sahabenin haberlerine dayandırılmıştır.

2.2. Mekki-Medenî

Kur'ân ilimlerinin en önemlilerinden olan Mekki-Medenî hakkında alimler arasında görüş birliği yoktur. Kimilerine göre “hicretten önce inen sureler Mekki; hicretten sonra inen sureler de Medeni” olarak adlandırılırken “hicretten sonra dahi inen Mekke'de inenlere Mekki, Medine'de inenlere de Medeni” denir.⁷⁵ Mekki ve Medeni ayetleri bilmek sahabe döneminden başlamış, bu, daha sonra sistematik bir hale gelmiştir. Gerek İbn Mes'ud'un gerekse İbn Abbas'ın Kur'ân'ın nerede, ne zaman ve kim hakkında indirildiğini bildiklerini söylemeleri bunu göstermektedir.⁷⁶

Kur'ân'ın kimi sureleri Mekke'de kimisi de Medine'de inmiştir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette kendisi Ubey b. Ka'b'a Medine'de nazil olan ayetleri sormuş, Ubey de ona yirmi yedi surenin

⁷⁰ el-En'âm 6/121.

⁷¹ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 6/185.

⁷² Bk. Aydın Temizer, *Kur'ân'da “De Ki” Hitabı Bir Üslub Özelligi Olarak* (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012).

⁷³ el-Bakara 2/215.

⁷⁴ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 3/215; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, *el-Kesf ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyaî Turâsî'l-Arabî, 2002), 2/136.

⁷⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkullânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, thk. Muhammed İsam (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001), 238; Zerkeşî, *el-Burbân*, 1/187; el-Bulkinî, *Mevâki'u'l-ülüm*, 30; Süyûtî, *el-İtkân*, 31.

⁷⁶ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 1/75.

Medine'de kalanının Mekke'de indiğini söylemiştir.⁷⁷ Yine İbn Abbas'tan gelen bir rivayette Mekkî ve Medenî sureler sıralanmıştır. Buna göre: Bakara, Enfâl, Al-i İmrân, Ahzab, Mumtehine, Nisâ, Zilzâl, Hadid, Muhammed, Ra'd, Rahmân, İnsân, Talâk, Beyyine, Nasr, Nûr, Hacc, Munâfikûn, Mücâdele, Hucurât, Tahrîm, Cum'a, Teğabûn, Saf, Fetih, Mâide, Tevbe sûreleri Medenî geriye kalanlar Mekkî'dir.⁷⁸ Bu, sahabenin surelerin Mekkî ve Medenî olup olmadıklarını göstermek bakımından önemli bir yer tutmakta; Kur'ân'ı doğru anlama yolunda bilinmesi gerekenler arasında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Nâsîh ve mensûh bilgisinin öncülü olan Mekkî sureler böylelikle mukaddem tarihli naslar olarak neshe veri sağlamakta; muahhar tarihli naslar olan Medenî sûreler nâsîh rolüyle bu konuya önem atfettirmektedir.

Sahabe arasında *evvelu mâ nezel*⁷⁹ konusu ihtilafî olsa da mühim bir mesele olarak durmaktadır. Kur'ân'ın ilk indirilen suresi ve ayetlerine bakıldığında farklı görüşler mevcuttur. Hz. Aişe (ö.58/678), İbn Abbas ve Abdullah b. Zubejr'in (ö.73/692) bildirdiklerine göre ilk olarak Mekke'de Alak Sûresi 1-5 ayetleri inmiştir.⁸⁰ Hz. Aişe'nin bildirdiğine göre ardından Kalem, Muddessir ve Duhâ sûreleri inmiştir.⁸¹ Cabir b. Abdillâh'a göre ilk inen sûre Muddessir'dir.⁸²

Kur'ân'ın en son inen ayetleri hakkında da sahabe ihtilaf etmiştir. Hz. Ömer'in bildirdiğine göre en son nazil olan ayet ribâ ayeti olarak adlandırılan Bakara 275. ayetidir. Zira Resullullah bu ayeti açıklayamadan irtihal etmiştir.⁸³ Ubey b. Ka'b (ö.33/654) ve İbn Abbas'a göre en son nazil olan ayetler Tevbe suresinin 128-129.ayetleridir.⁸⁴ Berâ b. Azib ise Nisâ Suresinin 176. ayeti olan kelâle ayetinin en son indirildiğini bildirmektedir.⁸⁵ İbn Abbas Bakara 281. ayetinin en son inen ayet olduğunu, Hz. Peygamberin bu ayet indikten 9 gece daha yaşadığını söylemektedir.⁸⁶ Bu konudaki

⁷⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *Tabakâtu'l-kubrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetu Hancî, 2001), 2/ 320; Süyûtî, *el-İtkân*, 33; Karnî, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 56.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb b. Dureys, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Gazve Budeyr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1987), 34-35; Süyûtî, *el-İtkân*, 35-36.

⁷⁹ Bk. Mustafa Öztürk-Hadiye Ünsal, "Kur'an Tarihine Giriş -Evvelü ma Nezel (İlk Nazil Olan Kur'an Vahyi) Meselesi", *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 26 (Haziran 2013), 65-119.

⁸⁰ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 24/530; Zerkeşi, *el-Burbân*, 1/206-207; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 15/519,522; Süyûtî, *el-İtkân*, 61.

⁸¹ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 15/523; Süyûtî, *el-İtkân*, 64.

⁸² İbn Dureys, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 37; Süyûtî, *el-İtkân*, 62.

⁸³ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 5/66; Süyûtî, *el-İtkân*, 67.

⁸⁴ İbn Dureys, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 38; et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 12/101-102.

⁸⁵ İbn Dureys, *Fedâilu'l-Kur'ân*, 35; et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 7/716; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 5/154; Süyûtî, *el-İtkân*, 67.

⁸⁶ el-Bâkîllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, 291; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri, *el-Vasît fî teşviri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 1/400.

ihtilaf, konu hakkında görüş belirten sahabenin Hz. Peygamberden en son işittiği ayetlerin nakletmelerinden kaynaklanabileceği gibi , Hz. Peygamberin son nazil olan ayetle birlikte diğer ayetleri okuyunca bunun son inen ayet olduğunun zannedilmesinden de ortaya çıkmış olabilir.⁸⁷

Mekke’de ilk inen surenin Fatıha; son inenin Mutaffifin suresi olduğu, Medine’de inen ilk surenin Enfâl suresi olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Kur’ân’ın en son inen suresinin Tevbe veya Nasr Sûresi olduğu belirtilmektedir.⁸⁸

Netice itibariyle sahabenin bu konudaki hassasiyeti -Mekkî ve Medenî hususunda gösterdiği duyarlılık- bu ilmin temellerinin atılmasına, nâsîh ve mensûh ilmîne veriler sağlamasına hizmet etmiştir.

3. Kur’ân’ın Anlamıyla İlgili İlimler

Anlam kelimelerle ilgilidir. Dolayısıyla kelimelerin oluşturduğu cümle ve metinlerle de alakalıdır. Sahabe bidayetten beri Kur’ân’ın anlamını öğrenmeye azmetmiş, onunla ilgili bilgilere ulaşmak için çaba sarf etmiştir. Bu yüzden Kur’ân’ın anlamı ile ilgili ilimlere eğilmiş, onlarla ilgili aktarımlarda bulunmuşlardır. Bu kısımda onlara yer verilecektir.

3.1. el-Vucûh ve’n-Nezâir

Vech kelimesinin çoğulu olan vucûh, sözlükte bir şeyin ön tarafı, yüz, makam, yön, benzer, yol, bir konunun bilinen yönü anlamlarına gelmektedir.⁸⁹ Kur’an’da türevleriyle birlikte yetmiş yedi kez geçen vucûh “bir kelimenin farklı anlamlarda kullanılması manasına gelmektedir.”⁹⁰

Nezâir ise, nazire kelimesinin çoğulu olup, sözlükte “şekil tabiat ve benzerlik” anlamlarına gelmektedir.⁹¹

İstilahta, “Kur’ân’daki farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesine” nezâir denmektedir.⁹² Tanımlardan anlaşılacağı üzere vucûh manalarda nezâir ise lafızlarda gerçekleşen bir husustur.⁹³

Sahabe başlangıçtan beri vucûh ve nezâir ilmîne önem vermiştir. Zira bu ilim, Kur’ân’ı doğru anlamanın ölçütlerinden birisi olarak görülmüştür. Nitekim Ebu’d-Derdâ bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: “Kur’an’da birçok vechin (vucûhun) olduğunu bilmeden Kur’an’ı tam manasıyla

⁸⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/210.

⁸⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/210; İbn Dureys, *Fedâilu’l-Kur’ân*, 35; Süyûtî, *el-İtkân*, 68-69.

⁸⁹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 855-856; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 53/4775.

⁹⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/102; Süyûtî, *el-İtkân*, 67; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 145.

⁹¹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 813-814; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 49/4465.

⁹² Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/102; Süyûtî, *el-İtkân*, 301; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 146.

⁹³ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/102; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 146.

anlamış olamazsın.”⁹⁴ İbn Abbas'dan hem merfu hem de mevkuf olarak nakledilen “Kur'ân nahiftir. Onu en güzel vechine (manasına) göre yorumlayınız.”⁹⁵ hadisi de bunu destekler mahiyettedir. Ayrıca Hz. Ali, İbn Abbas'ı Haricilere gönderdiğinde Kur'ân'da muhtelif vecihler olduğunu gerekçe göstererek onlara sünnetten delil getirmesini istemiştir.⁹⁶ İbn Abbas bu ilimde sahabe arasında temayüz etmiştir. Bu konuda, İkrime kanalıyla da günümüze ulaşmasa bile onun bir kitabı nakledilmiştir.⁹⁷

Sahabeden İbn Mes'ud, Ubey b. Kâ'b ve İbn Abbas'ın vucûh ve nezâir ilmine katkıda buldukları bilinmektedir. Özellikle İbn Abbas'ın yaptığı açıklamalar sonradan literatüre örneklik teşkil etmiş, kimi müellifler bu yolu takip etmişlerdir. Örneğin İbn Abbas Kur'ân'da geçen حِين hîn kelimesinin iki anlama geldiğini bildirmiştir. “وَلَتَعْلَمَنَّ نَبَاهُ بَعْدَ حِينٍ *Ve onun bildirdiklerinin gerçekliğini bir zaman sonra öğreneceksiniz.*”⁹⁸ ayetinde geçen حِين hîn kelimesinin bilinmeyen zaman anlamına geldiğini “تُؤْتِي أَكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِأَذْنِ رَبِّهَا *O ağaç, rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir.*”⁹⁹ ayetinde geçen حِين hîn sözcüğünün bilinen zaman manasında olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰

Bu ilmin öncüsü olduğu ifade edilen Ubey b. Kâ'b¹⁰¹ Kur'ân'da geçen رِيح kelimesinin azab; إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا *İn İbrâhîm, bir tevhid önderi olarak Allah'a gönülden itaat eden iyilik rehberiydi*¹⁰³ ayetinde geçen رِيح kelimesinin rahmet anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁰² “insanlara hayrı öğreten”¹⁰⁴; İbn Abbas, “hayırda önderlik eden”

⁹⁴ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetu'l-enliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (Beirut. Dâru'l-Fikr, 1996), 1/211; Süyûtî, *el-İtkân*, 301.

⁹⁵ Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Sunenu Dârekutnî*, thk. Şuayb Arnâut vd. (Beirut: Muessesetu'r-Risâle, 2004), 6/255; Deylemî, *el-Firdavs*, 3/228.

⁹⁶ İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kubrâ*, 6/339; Süyûtî, *el-İtkân*, 302; Cemâluddîn Muhammed b. Ahmed b. Âkile, *es-Ziyade ve'l-İhsân fi ulûmi'l-Kur'ân* (el-İmârât: Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirasât, 2006), 5/ 220.

⁹⁷ Mustafa Çetin, “Kur'ân'da Vücûh ve Nazâir”, *Dîyanet İlmi Dergi* 25/3 (1989), 99.

⁹⁸ es-Sâd 38/88

⁹⁹ İbrâhîm 14/25.

¹⁰⁰ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 13/648; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 8/517; Karnî, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 305.

¹⁰¹ Durak Pasmaz, *Übey b. Kâ'b ve Tefsirdeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 263.

¹⁰² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim er-Razî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekketu'l-Mukerreme: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 8/2705; Süyûtî, *el-İtkân*, 310.

¹⁰³ en-Nahl 16/120.

¹⁰⁴ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 14/393-397; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/2306; es-Semerkindî, *Babru'l-ulûm*, 2/254; es-Sa'lebi, *el-Kesf ve'l-Beyân*, 6/49-50; İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 8/365; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 9/130.

¹⁰⁵ şeklinde yorumlamışlardır. Yine İbn Abbas'tan gelen bir rivayette Kur'ân'daki رَيْبٌ kelimesi başa gelen olaylar anlamındaki رَيْبُ الْمُؤْمِنِينَ ¹⁰⁶ ayetinin dışında, şek, şüphe anlamına gelmektedir.¹⁰⁷

Netice itibariyle sahabe Kur'ân'ın anlamını doğru yakalamak, anlamın bağlamdan bağımsız anlaşılacağına dikkat çekmek maksadıyla el-Vucûh ve'n-Nezâir ilmine önem vermişler ve bunu doğru anlamı yakalamanın bir ölçütü olarak görmüşlerdir.

3.2. Emsâlu'l- Kur'ân

Mesel, benzemek, benzeri olmak anlamında “musûl” kökünden türemiş bir sıfat olup “benzeyen” anlamına gelmektedir. Çoğulu “emsaldır.”¹⁰⁸ Mesel, aralarındaki benzerlik ilişkisinden dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmek demektir.¹⁰⁹ Mesel belagatte, “belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşarak halka mal olan anonim özdeyiş, atasözü” anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁰ Kur'ân'daki mesellerden bahseden ilim için emsâlu'l- Kur'ân tabiri kullanılmaktadır. Bu ilim, “ister teşbih ister mecaz-ı mürsel yoluyla, ayetlerdeki mana ve maksadın insan ruhunda iz bırakan ve hayranlık uyandıran biçimde kısa ve özlü olarak kullanılması” şeklinde tarif edilmektedir.¹¹¹ Mesel kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân'da yetmiş sekiz kez geçmektedir.¹¹² Kur'an'da mesel kelimesi, misal, örnek, benzer;¹¹³ hal, siret, gidiş;¹¹⁴ ibret;¹¹⁵ vasıf, özellik¹¹⁶ anlamlarında kullanılmıştır.¹¹⁷

Kur'ân'daki meseller basit veya mürekkep temsil şeklinde olanlar;¹¹⁸ duyu organları veya akılla idrak edilenler;¹¹⁹ gerçek olay veya tasavvur ve hayale dayananlar;¹²⁰ açık veya gizli olanlar¹²¹ şeklinde tasnif edilmektedir.¹²²

¹⁰⁵ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 9/130.

¹⁰⁶ Bk. et-Tür 52/30.

¹⁰⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, 310; Karnî, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 318.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 47/4132-4133.

¹⁰⁹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 759.

¹¹⁰ İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/293.

¹¹¹ Bedrettin Çetiner, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/299; Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, 276.

¹¹² Bk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-mufebres li'el-fâzi Kur'âni'l-kerîm* (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1364h), 674.

¹¹³ Bk. er-Ra'd 13/17; el-İbrahim 14/24-26; er-Rûm 30/58; ez-Zümer 39/27.

¹¹⁴ Bk. el-Bakara 2/214; el-A'raf 7/176; ez-Zuhruf 43/8.

¹¹⁵ Bk. ez-Zuhruf 43/56,59.

¹¹⁶ er-Ra'd 13/35; Muhammed 47/15.

¹¹⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vucûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Osman (Kâhire: Mektebetu Sekâfeti'd-Dîniyye, 2007), 452-453; Çetiner, “Mesel”, 29/299.

¹¹⁸ Bk. el-Bakara 2/261; er-Ra'd 13/16; el-Fâtır 35/19.

¹¹⁹ Bk. Âl-i İmrân 3/59; en-Nisâ 4/77; el-Ankebût 29/41; el-Hadid 57/20.

¹²⁰ Bk. el-Bakara 2/264, 265; es-Saffât 37/62-68; ed-Duhân 44/43-46; el-Vâkıa 56/51-56.

¹²¹ Bk. el-Bakara 2/17-20, 26; el-A'raf 7/58; er-Ra'd 13/17; el-İbrahim 14/24-26; en-Nûr 24/35; el-Hucurât 49/12.

¹²² Abdurrahman Hasen Hebenneke el-Meydânî, *Emsâlu'l-Kur'ân* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 55; Çetiner, “Mesel”, 29/299.

Kur'ân'daki mesellerin değişik amaçları bulunmaktadır. Kur'ân'da, bilgi vermek, öğretmek;¹²³ ikna etmek;¹²⁴ terğib- terhib (özendirme- sakındırma);¹²⁵ eğitim;¹²⁶ medih veya zem¹²⁷, tazim veya tahkir;¹²⁸ tefekkür;¹²⁹ örnek vermek;¹³⁰ edep ve hayayı korumak¹³¹ gibi maksatları gözetmek amacıyla meseller getirilmiştir.¹³²

Kur'ân-ı Kerim'de mesellerin varlığına dikkat çekilerek ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur: *“And olsun ki biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü örneği verdik. Şayet sen onlara bir mucize getirecek olsan, inkâr edenler mutlaka şöyle diyeceklerdir: “Siz ancak aslı esası olmayan şeyler ortaya koymaktasınız!”*¹³³ Bu ve benzeri ayetler ilk dönemden beri sahabe arasında *emsâlu'l-Kur'ân*'ın araştırılmasına vesile olmuştur. Ebu Hureyre bu ilmin önemine vurgu yaparak şunu nakletmektedir: “Resulullah şöyle buyurmuştur: Kur'an beş vecih (temel) üzerine inmiştir: Helal, haram, muhkem, müteşâbih ve emsal. Helalle amel ediniz, haramdan sakınınız, muhkeme uyunuz, müteşâbihe iman ediniz, emsalden ibret alınız.”¹³⁴ Bir anlatım üslubu olarak *emsâlu'l-Kur'ân*, sahabenin ilk dönemden beri üzerinde durduğu, ahkâm kadar önemi haiz gördüğü konulardan sayılmaktadır. Nitekim İbn Abbas Kur'ân'ın değişik konuları, ilimleri, zahir ve batını, haber ve emsali içerdiğini ifade etmesi bunu göstermektedir.¹³⁵

Sahabe *emsâlu'l-Kur'ân* ile ilgili birçok yorumda bulunmuştur. Bunlar arasında başta İbn Abbas'tan yapılan nakillerin yanında Hz. Ömer, Ubey b. Ka'b, İbn Mes'ud'dan da gelen rivayetler mevcuttur.

İbn Abbas *“Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara böyle misaller getirmektedir. Kötü sözün misali de kökü yerden sökülmiş, ayakta duramayan kötü bir ağaçtır.”*¹³⁶ ayetlerini şöyle tefsir etmektedir: Güzel söz, Allah'ın birliğine şahadet etmektir. Güzel ağaç müminidir. Kökünün sabit olması, kelime-i şahadetin müminin kalbinde yerleşik olmasıdır. Dallarının gökte

¹²³ Bk. el-A'raf 7/175-177; el-Hûd 11/24; er-Ra'd 13/17; el-Vâkıa 56/22-23; el-İnsân 76/19.

¹²⁴ Bk. en-Nahl 16/73-76; el-Enbiya 21/104; er-Rûm 30/28; Yâsin 36/77-82.

¹²⁵ Bk. İbrâhîm 14/24-26; en-Nahl 16/91-92; el-Ankebût 29/41-43.

¹²⁶ Bk. el-Bakara 2/261-266; en-Nahl 16/112-113; el-Kehf 18/ 32-44; el-Fâtır 35/19-22; Yâsin 36/13-30.

¹²⁷ Bk. el-Fetih 48/29; Cum'a 62/5.

¹²⁸ Bk. İbrâhîm 14/24-25; Yûnus 10/24; el-Kehf 18/45-46; el-Hadîd 57/20.

¹²⁹ Bk. Ankebût 29/43; ez-Zümer 39/27; el-Haşr 59/21.

¹³⁰ Bk. en-Nûr 24/39-40.

¹³¹ Bk. el-Bakara 2/187.

¹³² Hasan Keskin, *Emsâlu'l-Kur'ân* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986), 43-73; el-Meydânî, *Emsâlu'l-Kur'ân*, 59-60; Çetiner, “Mesel”, 29/300.

¹³³ er-Rûm 30/58.

¹³⁴ Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Karî el-Herevî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih*, thk. Cemal Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 1/389-390; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 3/457; Süyûtî, *el-İtkân*, 671.

¹³⁵ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 3/458; Karnî, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 429.

¹³⁶ İbrâhîm 14/24-26.

olması, amellerinin semaya yükseltilmesidir. Kötü söz, şirk, kötü ağaç kafirdir, kökü yerden sökülmiş, ayakta duramayan şirk. Zira onun ne bir temeli ne bir sağlam delili vardır. Allah şirkle birlikte hiçbir ameli kabul etmez.¹³⁷

Ubey b. Kâ'b “Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; bu kandil doğuya da batıya da ait olmayan, yağlı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakıyla bilmektedir.”¹³⁸ anlamına gelen Nûr ayeti hakkında şunları dile getirmiştir. “Sinesinde iman ve Kur’ân’ı barındıran mümin kandil gibidir. Kandillik müminin göğsüdür. Cam şişe müminin kalbidir. Kur’ân ve iman göğsünde parladığı için sanki cam inciye andırmakta, ışık saçmaktadır. O ağaç şirk koşmadan Allah’a ihlasla ibadet etmekle tutuşur, o ne doğuya ne de batıya aittir. Mümin, birbirine dolanmış ağaca benzer, o ağaç daima yeşildir, kendisine doğduğunda da battığında da güneş vurmaz. İşte mümin de böyledir.”¹³⁹ Yaptığı açıklamadan da anlaşılacağı üzere Ubey b. Kâ'b emsâlu'l- Kur’ân’ın örneği olan bu ayete işârî anlam vererek, sûfilere mesned olacak bir tefsir örneği vermiştir.

Sahabe emsâlu'l-Kur’ân’ı sıradan bir okumaya tabi tutmamış, ondan hüküm veya ince nükteler çıkarmaya gayret göstermiştir. İbn Abbas’a gelip birisine (kardeşine) bir zaman (hîn) konuşmayacağına dair yemin ettiğini söyleyen kişiye “O ağaç, rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir”¹⁴⁰ ayetinde geçen hîn kelimesinin bir yıl anlamına geldiğini belirterek sorununu çözmeye çalışmıştır.¹⁴¹

Sahabe emsâlu'l-Kur’ân ilmine önem vermiş, İbn Abbas, Ebu Hureyre, onu mûhkem -müteşâbih gibi Kur’ân ilimleri arasında saymışlardır. Meseli anlamak için tefekkür eden sahabe bunun hikmetini anlamak için birbirine soru sormaktan çekinmemiştir. Ayrıca emsalden fıkhi hükümler çıkarmış, işârî yorumlar yaparak gelecek nesillere ölçü olacak ilkeler geliştirmişlerdir.

Sonuç

Sahabeden herkes aynı ilme sahip olmadığı için aynı anlama kapasitesine de sahip değildi. Bu da her alanda her sahabinin söz söyleme imkanını daraltmıştır. Alim sahabiler Kur’ân ilimlerinin gelişmesine katkıda buldukları gibi gelecek kuşaklar için değerli birikimler bırakmışlardır. Sahabe,

¹³⁷ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 13/635-636,655; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 8/509-510.

¹³⁸ en-Nûr 24/35.

¹³⁹ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 17/302; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 11/61-62.

¹⁴⁰ İbrâhîm 14/25.

¹⁴¹ et-Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 13/649; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 8/516.

ulûmu'l-Kur'ân, tefsir ve tefsir usulünün yanında fıkıh usulü için de ilke oluşturacak temelleri atmışlardır.

Sahabe, Kur'ân'ın nüzûlüne şahit oldukları için Mekkî-Medenî ilmine vakıf olmuşlardır. Olayın kahramanı, soru soranı veya araştıranı olarak esbabu'n-nüzûl ilminin doğup gelişmesini sağlamışlardır. Ayrıca usûl için önemli olan muhkem, müteşâbih, âmm, hâs, mutlak, mukayyed hususları bildirerek Kur'ân'ın daha doğru anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır. Nâsîh ve mensûh ile ilgili görüşleri bugünkü manada bir nesh olgusunu ifade etmese de onu çağrıştıran yorumlarının olduğu gözden kaçmamaktadır.

Sahabe, Kur'ân'ı daha dakik anlaşılması için gayret sarf etmiş, bu konuda dili bir enstrüman olarak kullanmıştır. Vucûh ve nezâir ilmi bu dikkatin sonucu ortaya çıkan bir ilim olarak düşünülebilir. Ayrıca emsâlu'l-Kur'ân da bu bağlamda ele alınabilir. Birçok maksada binaen zikredilen meselleri sahabe hem fikhî hükümler inşa etme hem de ibret nazarıyla okumuş ve yorumlamıştır. Neticice itibarıyla Kur'ân'ın bizzat kendisinin kaynaklık ettiği Kur'ân ilimleri Hz. Peygamberin talim ve terbiyesinden geçen sahabe ile ivme kazanmış, daha sonraki nesillere kılavuzluk edecek verileri ortaya koymuş, sahabe de bu konuda aktif öncü rol oynamıştır.

Kaynakça

- Abdurbâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-mufehres li'elfâzi Kur'âni'l-kerîm*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1364h.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh b. Muhammed. *el-Musned*. thk. Şuayb Arnâut-Adil Murşid. 50 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1996.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Karî el-Herevî. *Mirkâtu'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbih*. thk. Cemal Aytânî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Askerî, Ebû Hilâl. *el-Vucûh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Osman. Kâhire: Mektebetu Sekâfeti'd-Dînîyye, 2007.
- Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed. *el-İntisâr li'l-Kur'an*. thk. Muhammed Âsam. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Birişik, Abdulhamit. "Kur'an Terimlerinin Kaynağı ve Oluşumu", *İslami Araştırmalar Dergisi*. 19/1(Mart 2006), 29-43.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sabihu'l-Buhârî*. 1 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2003.
- Bulkinî, Celâlüddîn Ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ömer b. Reslân. *Mevâkı'u'l-ülüm min mevâki'i'n-nüccüm*. thk. Enver Muhammed el-Mursî. Tantâ: Dâru's-Sahabe, 2007.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Çetin, Mustafa. "Kur'an'da Vücûh ve Nazâir". *Diyanet İlmi Dergi*, 25/3 (1989), 97-127.
- Çetiner, Bedrettin. "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/299-301. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer. *Sunenu Dârekutnî*. thk. Şuayb Arnâut vd. 6 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2004.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *el-Firdavs bi me'sûri'l-bitâb*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1986.
- Duman, Muhammed Fatih. *Kureyş Kabilesi İslam Öncesi Etnik Siyasi ve Ekonomik Yapı*. Mardin: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2017.

- Durmuş, İsmail. "Mesel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/293-297. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Horasânî, Ebû Osmân Saîd b. Mansûr b. Şu'be. *Sunenu Saîd b. Mansûr*. thk. Sa'd b. Abdullah. 8 Cilt. Riyâd: Dâru's-Sumey'î, 1997.
- İbn Abdilberr en-Nemerî, Ebû Ömer Yusuf, *Camiu beyâni'l-ilmi ve fadlibi*. thk. Ebî Eşhel ez-Zuheyrî. 1.Cilt. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî,1994.
- İbn Âkile, Cemâluddîn Muhammed b. Ahmed. *ez-Ziyâde ve'l-ibsân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 10 Cilt. el-İmârât: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirasât, 2006.
- İbn Dureys, Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb b. Dureys. *Fedâilu'l-Kur'ân*. thk. Gazve Budeyr. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1987.
- İbn Ebî Hâtım er-Razî, Ebû Muhammed Abdurrahman. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekketu'l-Mukerreme: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Hâzım, Ebû Bekr Muhammed b. Musa b. Osman. *Kitabu'l-İ'tibar fî bey'ani'n-nâsib ve'l-mensub mine'l-âsâr*. Haydarâbâd-Dekkân: Dâiretu'l-Meârif, 2. Basım, h.1356.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd. 15 Cilt. Ciza: Muessesetu Kurtubâ, 2000.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali-Muhammed Ahmed- Hâşim Muhammed. 55 Cilt. (Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.),
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd Menî'. *Tabakâtu'l-kubrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetu Hancî, 2001.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nevâsihu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Eşref Ali el-Melibârî. Medine: Vizeretu Ta'limi'l-Âlî, 2003.
- İmadî, Ebûssuûd Muhammed b. Muhammed. *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyaî Turâsi'l-Arabî, ts.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfyâ*. 11 Cilt. Beyrut. Dâru'l-Fıkr, 1996.
- Kattân, Mennâ'Halîl. *Mebâbis fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kâhire: Mektebetu Vehbe, ts.

Keskin, Hasan. *Emsâlu'l- Kur'ân*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1986.

Kur'ân Yolu. Erişim 5 Mayıs 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-abkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 24 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006.

Kuşeyrî, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *Sahibu Müslim*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Feryabî. Riyad: Dâru Taybe, 2006.

Meydânî, Abdurrahman Hasen Hebenneke. *Emsâlu'l- Kur'ân*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

Muhâsibî, Hâris b. Esed. *el-Akel ve fehmü'l-Kur'ân*. thk. Hüseyin el-Kuvvetli. y.y: Dâru'l-Fikr, 1971.

Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. *en-Nâsib ve'l-mensûb*. thk. Süleyman b. İbrahim. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Asime, 2009.

Öztürk, Mustafa- Ünsal, Hadiye, “Kur'an Tarihine Giriş -Evvelü ma Nezel (İlk Nazil Olan Kur'an Vahyi) Meselesi”, *Eski Yeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi*, 26 (Haziran 2013), 65-119.

Pişgin, Yasin. “Mütekaddim Dönemde Ulûmu'l-Kur'ân”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 26/1(Nisan 2017), 120-148.

Pusmaz, Durak. *Übey b. Kâ'b ve Tefsirdeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.

Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Davudî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2009.

Razî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbüri. *el-Kesf ve'l-be'ân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhya'î Turasi'l-Arabî, 2002.

Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru'l-ulûm*. thk. Ali Muhammed el-Muavvid- Adil Ahmed Abdulmevcûd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1993.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sur*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 17 Cilt. Kahire: Hicr, 2003.

- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şuayb Arnâut. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2008.
- Şabân, Zekiyuddîn. *Usûlu fikehi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Kutub, 1971.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî. 27 Cilt. Kâhire: Hicr, 2001.
- Tayyâr, Musâid b. Süleymân. *Makâlât fî ulûmi'l-Kur'ân ve usûli't-tefsîr*. Riyâd: Merkezu't-Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2015.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfu istulâhâti'l-fünûn ve'l-ülûm*. thk. Ali Dahruc-Abdullah el-Halidî-Corc Zinatî. Beyrut. Mektebetu Lubnân, 1996.
- Temizer, Aydın. *Kur'ân'da "De Ki" Hitabî Bir Üslub Özelliği Olarak*. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfî Yayınları, 2012.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Câmiu't-Tirmizî*. Ammân: Beytu'l- Efkâri'd-Duveliyye, ts.
- Vahidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.
- Veliyullah ed-Dihlevî, Ahmed b. Abdurrahîm. *el-Fevzu'l-kebîr fî usûli't-tefsîr*. Dımaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2008.
- Zehebî, Muhammed Huseyn. *et-Tefsîr ve'l-mufessirân*. 3 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2012.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâbilü'l-ırfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevvâz Ahmed Zumerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Kutubi'l-Arabî,1995.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burbân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetu Dâri't-Turâs, 1984.